

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, Jan.-June. 2018, PP 53-66

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2018ء، مسلسل شمارہ 5

☆ ڈاکٹر حنا خان

احمد راہی تاریخی تناظر وچ

Abstract

This article scrutinizes the savagery of the people towards women that has been beautifully summarized by Ahmed Rahi in his nationally acclaimed book "Tarinjin". Tarinjan is a collection of Punjabi Poems of the renowned poet Ahmed Rahi. His unique style of conveying the sentiments, emotions, desires as well as sorrows and joys of the women is not just inspirational rather it's a hallmark in Punjabi Literature. This critical analysis specifically focuses on the cruelty, tyranny and injustice faced by the women post 1947 partition of the subcontinent that is wonderfully conveyed through the poetry of the legendary Ahmed Rahi. The paper surveys the incidents and circumstances that affected the women of that era and inspired him and triggered him to write for

the oppression and wrongdoings done to the
women.

پنجابی زبان دی تاریخ لگ بھگ پنج ہزار سال پرانی اے، پر ایہدی ادبی تاریخ ہزار ورھے توں پچھانہ نہیں جاندی۔ ایہہ منی پر منی حقیقت اے کہ کسے وی زبان دی ادبی روایت دامنڈھ اوہدوں بجھدا اے جدوں اوہ زبان ترقی کردی اپنے بکلیاں دے وچاراں نوں سمجھن سمجھان جوگی ہو جاندی اے۔ زبان جمیاں ای ادبی بولی داروپ نہیں دھار لیندی سگوں پہلاں بول چال دی زبان بن دی اے فیر ادبی روپ دھاردی اے۔ آکھیا جاند اے کہ ادبی بولی دی ینہہ لوک بولیاں ینہاں اُتے اُسردی اے فیر ادبی بولی نوں پینڈے اُردی اپنے لئی نویاں لیہاں اُلکیدی اے۔ احمد راہی موجب:

”پنجاب دے لوک چوکنے ہو گئے نیں تے راہی دیاں نظماں پڑھن تے سنن

توں بعد کہندے نے یاروالیس ساڈی پنجابی زبان دے وچ تاں بڑی مٹھاس

تے لچک جے۔ ایہہ تاں بڑے بڑے رازاں تے بھیتاں نوں اپنے اندر

سنجھال دا حوصلہ رکھدی اے۔“ (1)

احمد راہی ہوراں دی ”ترنجن“ دے ہن تیکر اٹھ ایڈیشن شائع ہو چکے نیں۔ دسمبر 1952ء مگروں ایہدا اک ایڈیشن بھارت توں گورکھی لپی وچ اکتوبر 1954ء وچ شائع ہویا۔ ایسے ورھے دسمبر وچ ایہدا تیجا ایڈیشن پاکستان توں شائع ہویا۔ ”ترنجن“ دی اشاعت چوتھی واری 1959ء وچ ہوئی۔ انج ایہہ سلسلہ اُردا رہیا تے وکھو دکھناں نے اڈ واڈ سمیاں وچ ایہدے کئی ایڈیشن کڈھے۔ 1983, 1993, 2001, تے 2007ء وچ راہی دے مرن مگروں ایہہ کئی واری چھاپے چڑھی۔ ایہدے بیک فلیپ اتے اُچ کوئی دے افسانہ نگار سعادت حسن منٹو دے وچارتے کرشن چندر دا احمد راہی ہوراں دے ناں لکھیا ہویا پنجابی وچ خط پیش کیتا گیا اے۔ جیہڑا 23 مئی 1952ء دے روزنامہ ”امروز“ وچ شائع ہویا۔ کرشن چندر ہوراں اپنے خط وچ احمد راہی دی ”ترنجن“ نوں بڑے ڈھکویں ڈھنگ نال نہ صرف سراہیا اے۔ سگوں اوہناں دے بقول ”ترنجن“ نے اوہناں نوں پنجابی وچ خط لکھن تے مجبور کیتا۔ ایس خط وچ کرشن چندر ہوراں ”ترنجن“ بارے اپنے وچاراں نوں انج پیش کیتا اے:

”تھاڈی کتاب ساڈے کول پہنچ گئی۔ میں سمجھیا سارا پنجاب میرے کول چلیا

آیا..... کدھرے سرہیوں دا ساگ پیا ہسدا اے، کدھرے ویڑے وچ

چرخہ گھوں گھوں پیا کردا اے تے کدھرے کوئی کھلی پاند اے۔“ (2)

ایہدے اخیر وچ لائل پور خالصہ کالج جالندھر (بھارت) دے پرنسپل گورنجن سنگھ طالب دے وچار ”دوتن گلاں“ دے سرناویں پٹھ شامل کیجے گئے نیں۔ جہناں وچ اوہناں نے پنجابی شاعری دی پکی مسلمانی روایت دی تعریف کردیاں راہی صاحب بارے اپنے وچاراں دا اظہار کیا اے۔ گورنجن سنگھ طالب دیاں ایہناں ”دوتن گلاں“ نوں احمد راہی دی ”ترنجن“ دے اخیر وچ ایسے ای سرناویں پٹھ شامل کیا گیا اے، جہدے وچ اوہ ایہدے وچ شامل گیتاں بارے لکھدے نیں:

”ایہناں سورچت (تخلیقی) گیتاں دی مہک اُتے ایہناں داروپ پر چلت

رومانسٹر لوک گیتاں نال ملواں ہے۔ بھاونیں ایس گل دی گواہی دیندا ہے

کہ ایہناں نوں کسے جدید کوی نے جو سارے سے دیاں اوکڑاں گنجھلاں،

وچاراں اُتے دکھاں توں جانوں ہے، رچیا ہے۔“ (3)

پاکستان بن مگروں مڈھلے دور وچ بہت گھٹ شاعر ایہیے سن جیہڑے پنجابی زبان وچ شاعری کردے سن۔ ایہیے سے پنجابی دے شعری پراگے چھووانا بڑی جرأت داکم سی۔ خاص کر کے اُردو شاعر لئی جیہڑا اپنی اُردو شاعری پاروں کافی نامناکھٹ چکیا ہووے پرا احمد راہی ہوراں ایہہ جرأت مندانہ پیر چک کے ”ترنجن“ چھاپی۔ سجاد حیدر ہوراں بقول ”ترنجن“ اک ”Running Theme“ اے۔ ایہدی تخلیق پچھے جیہڑی کہانی اے، اوہدے موجب ”ترنجن“ نوں مرتب کرن توں پہلاں نظم ”ترنجن“ تے ہور پنجابی نظماں تخلیق ہو چکیاں سن۔ جیہڑیاں کسان کانفرنساں وچ پڑھیاں گئیاں پر ”ترنجن“ نوں مرتب کردیاں اوہناں اپنی اوہ ساری شاعری مسترد کردتی جیہدے وچ مرد بولداسی۔ کیوں جے اوہناں موجب مردتاں ”ترنجن“ اُجاڑ دا اے، وساوند نہیں۔ انج شاعری نوں مسترد کرن دے نتیجے وچ اوہناں کول کجھ نظماں ای رہ گئیاں، پر کتاب وچ شامل کرن لئی مزید نظماں لوڑیندیاں سن۔ ایس بارے راہی ہوراں ”ملاقات..... احمد راہی بیک مرز“ وچ نواز ہوراں نوں دسیا کہ:

”ایہہ دو نظماں میں اکو ویلے لکھیاں نیں ”جے توں مرزا ہندوں رانجھیا“ تے

دوجی ”اے نواں نواں امبیاں نوں بور“..... ہن میں سوچیا کہ کتاب دی پہلی نظم
تاں ہو گئی۔ ”نواں نواں بور“ تے آخری ”جے توں مرزا ہندوں رانجھیا“
وچکار لے صفحے خالی رہ گئے۔“ (4)

”ترنجن“ دی شاعری اپنے اندر نویکلی کھچ تے کشش رکھدی اے جیہدے وچ ڈبے بناں رہیا نہیں جاسکدا۔
کیوں جے ایہدی نیمہ لوک ریت اُتے اے۔ ”ترنجن“ دی شاعری اپنے آپ نوں ہندی شاعری نال جوڑدی دکھالی دیندی
اے۔ ہندی شاعری وانگ ایہدے وچ جذبیاں تے سدھراں دا اظہار سوانی ولوں کردیاں ایہناں جذبیاں تے سدھراں
دے اظہار لئی سدھ پدھرے تے کوئل شبدیں دا ورتار اکتیا گیا اے۔ گیت رنگ دیاں نظماں دلاں اُتے ڈونگھا اثر پانڈیاں
نیں۔ ”ترنجن“ دامرکزی کردار سوانی اے۔ راہتی صاحب نے سوانی دے دکھاں، درداں، خوشیاں، غماں، سدھراں، جذبیاں
تے چاواں دے نال نال اوہدیاں اخلاقی ذمے داریاں تے اوہدے اتے ہون والے ظلم تے زیادتیاں نوں اوہدی زبانی
ای بیان کیتا اے۔ زنانی دی بے بسی تے اوہدے اندر ہون والی جنگ نے راہتی صاحب نوں بڑا متاثر کیتا۔ ایسے لئی اوہناں
”ترنجن“ نوں زنانی دی زبانی لکھیا اے۔ احمد سلیم کہندے نیں:

”جدوں ترنجن آگئی تے میں ساری عمر عورت بن کے نہیں ساں لکھنا چاہ

رہیا۔ اوتھوں نکلنا چاہوند اسان پر اوہ کڑی مڑمڑ کے آؤندی سی۔“ (5)

”ترنجن“ دی ایس ٹیاریاں بارے شریف کنجا ہی لکھدے نیں:

”اوس نے جوانی چڑھدی گڑی دا اندر لا سراپا (مہاندرا) بیانیا تے انج بیانیا جے

کسے نوں اوس لیکے ٹرن دی ہمت نہ پئی۔“ (6)

احمد راہتی ہوراں دی ایس شاعری نوں دو حصیاں وچ ونڈیا گیا اے۔ ایہدا پہلا حصہ اظہار دی شاعری اُتے
مشتمل اے۔ جیہدے وچ شامل نظماں، الھڑ ٹیاریاں اٹھدی جوانی دیاں محبتاں، سدھراں، جذبیاں تے احساساں دیاں
ترجمان نیں۔ ایس حصے داسرناواں راہتی صاحب دے ایہناں بولاں نوں قرار دتا جاسکدا اے۔ جیہناں وچ اوہ کہندے
نیں:

بیڑی دا پور، ترنجن دیاں کڑیاں

فیر نہ پیٹھن رل کے (7)

راہی صاحب دی حیاتی داوڈا تے دل ہلا دیوں والا سانحہ ۱۹۴۷ء دی پاک بھارت وٹڈی، جیہدے نتیجے وچ ظلم تے زیادتی دی اوہ داستان لکھی گئی۔ جیہدے نال پنجاب پانیاں دی دھرتی کنب اٹھی۔ ایہتوں دی بھوری مٹی تے پانی رتا ہو گیا۔ ایس تباہی تے بربادی دی بھرویں کہانی راہی صاحب نے ہجر، فراق تے وچھوڑے دیاں وکھو وکھ کیفیتاں نوں پیش کر کے بیان کیتی اے۔ غلام حسین ساجد اوہناں دی شاعری بارے اپنے وچاراں دا اظہار کردیاں کہندے نیں:

”ترنجن“ ایک نوحہ ہے، جسے آنسوؤں کی سیاہی سے رقم کیا گیا ہے اور یہ

کتاب آزادی کی اس بھاری قیمت کا ٹھیک ٹھاک تخمینہ لگاتی ہے جسے ادا کرنے

کے بعد ہم نے اپنے نفس سے چھٹکارا پایا ہے۔“ (8)

ہجر، وچھوڑے تے جدائی دے گیت، لوک تے پنجابی شاعری لئی کوئی نویں نہیں۔ وچھوڑے تے ہجر دیاں کئی صورتاں پنجابی شاعری وچ دسدیاں نیں۔ ایہناں وچ وچھوڑا عاشقانہ واردات توں جدا اے جدوں محبوب کسے کارن عاشق نوں چھڈ کے ٹر جائے۔ دوجی قسم دا وچھوڑا اوہ اے جیہڑا سماجی تنگ نظری معاشرتی فضا پاروں کڑیاں نوں ویاہ مگروں ساری عمر سہنا پیندا اے۔ ایہہ وچھوڑا مایاں، ویراں، ہسکھیاں، گھرتے پنڈ نال ہوندا اے۔ ایہناں نال سبندھ پہلے وانگ نہیں رہندا۔ تبجی قسم دا وچھوڑا یاں وچھوڑے دی تبجی صوفیانہ قسم ہجرتے فراق دی کیفیت اے۔ جیہنوں روحاں دا اپنے محبوب حقیقی نال ازلی وچھوڑاوی آکھیا جاسکدا اے۔ ایہد اذکر کرنا ایس لئی لوڑیندا اے کہ پنجابی شاعراں نے ایس ازلی وچھوڑے نوں بیان کرن لئی مثالاں تے استعارے آل دوالے دے ماحول توں لتے نیں۔ وچھوڑے یاں فراق دی اک ہور قسم اے۔ جیہڑا 1947ء دی وٹڈ مگروں مایاں توں وچھڑ جاوون والیاں کڑیاں نوں سہنا پیا۔ ایس وچھوڑے پاروں حیاتی اوہناں لئی سزا بن گئی۔ انج آزادی دی ہتھے چڑھن والیاں دھیاں، بھیناں اپنے آپ نوں قصور وار سمجھ کے ساری حیاتی اپنے آپ نوں سزاواں دیندیاں رہیاں تے ہنداواں، سکھاں دیاں تیویاں بن کے اوہناں دے ٹبر سمیٹدیاں رہیاں۔ جدوں بندیاں دیاں اکھاں اُتے پٹی بدھی ہووے، سر اُتے خون سوار ہووے۔ تاں اپنے پرانے دی پہچان نہیں رہندی۔ اوہ دور تے ایہہ سی پٹی لوکاں نے سارے تعلقات نوں بھلا کے حیوانیت دا چولا پالیا سی۔ ایہو کارن اے پٹی دھیاں بھیناں دیاں عزتاں اپنیاں کولوں ای محفوظ نہ رہیاں سگوں حال تے ایہہ سی پٹی ہر بندہ اپنی جان بچاؤن دی چٹنا وچ سی۔

ایہناں افسوسناک حالات توں کوئی وی حساس بندہ متاثر ہو یوں بناں نہیں رہ سکدا۔ ایہو کارن اے پئی
ایس وچھوڑے دا اظہار 1947ء مگروں رچی جاون والی شاعری وچ وی بڑے بھروسے ڈھنگ نال موجوداے۔ احمد راہی
ہوراں ایس جدائی تے وچھوڑے دی کیفیت نوں ”ترنجن“ دے دوجے بھاگ وچ بڑے من کھویں ڈھنگ نال بیان کیتا
اے۔ ایس بھاگ داسرناواں اوہناں دا شعر اے:

ۛ ڈاروں وچھڑی کوئج کرلاوے

ترنجناں وچ گون والیو! (9)

ایہہ ڈاروں وچھڑی کوئج اوہ ٹیار اے جیہڑی ۱۹۴۷ء دے فساداں تے فرقہ واریت دی سولی چڑھ گئی۔ ایہہ
ٹیار کسے دی دھی تے کسے دی بھین سی جیہڑی ہندوواں تے انگریزاں دے گٹھ جوڑ تے سازش دا شکار ہوئی۔ جیہدے تحت
مشرقی پنجاب دے مسلمان اکثریتی علاقیاں نوں ہندوستان وچ شامل کر دتا گیا۔ انج اوہناں تھواں دے واسیاں نوں
ہجرت کر کے پاکستان آونا پیا، پر ہندوواں تے سکھاں نے ایس بھجا دوڑی توں لا بھ چکدیاں قتل و غارت دا بازار گرم کر
دتا۔ لٹ مار تے فساداں نے سوانیاں دیاں عزتاں نوں رول دتا۔ کئی زنانیاں نے عزتاں بچاون لئی کھوواں وچ چھال مار
دتی، کنیاں نے زہر پھک لتا، کئی سوانیاں نوں اغواء کر لیا گیا۔ ایہناں اغوا ہون والیاں سوانیاں نوں راہتی صاحب نے
”ڈاروں وچھڑی کوئج“ کہہ کے سدیا اوہدی کرلاٹ نوں اپنیاں نظماں وچ بڑے درد بھرے شبدیں دا بانا پوایا اے۔
ایہہ ڈاروں وچھڑی کوئج بے وسی دے عالم وچ ماں نوں مخاطب کردیاں کہندی اے:

ۛ سدھراں والیے مائے

نہ ہتھاں نوں مہندیاں لائیاں

نہ بھر جائیاں سرے پائے

نہ کوئی سہریاں والا آیا

نہ ڈولی ویراں ٹوری

جس دے ہتھ جدی بانہہ آئی

لے گیا زور و زوری (10)

نظم دا تڑف تے سوز اے جیہڑا دل نوں کھچ پاؤندا اے۔ ایہہ سوز تے تڑف شاعری وچ اودوں دسدا اے
جدوں شاعری دل نال کیتی جاوے۔ کسے دے دکھ، درد تے تکلیف نوں اپنا دکھ تے تکلیف بنا لیا جاوے۔ راہی صاحب
دی ایہوای کیتا اے۔ ایسے پاروں اوہناں دی شاعری وچ کدھرے دی اوپر اپن نہیں دسدا۔ ایس حوالے نال ناصر
رانا ہوریں لکھدے نیں:

”اُحمد راہی نے جتھے اک پاسے ٹیار دے مستیاں نوں مکھ رکھیا اے، او تھے
قیام پاکستان ویلے ہون والے دھرونوں وی کدی اکھوں پروکھے نہیں نیں
ہون دتا۔ اوس ویلے راہی دے خاندان نے آپوں امرتسر توں لاہور تیکر دا
سفر کیتا سی تے اوہناں نے اپنیاں اکھیاں نال اوہ خونی منظر دیکھے سن۔ جیہڑے
اوہناں دے کلام وچ مڑ مڑا گھڑ دے نیں۔“ (11)

زمانے دا دستور اے پئی ماڑا ہمیش توں ظلم، زیادتی، تشدد تے نا انصافی دا شکار ہوندا آیا اے۔ ایہو حال 1947ء
دی ونڈ دے دوران سوانیاں دا ہویا۔ کیوں جے زنانیاں سماج دا کمزور رکن ہوندىاں نیں، ایہناں وچ مقابلہ کرن دی
صلاحیت وی مرداں نالوں کجھ گھٹ ہوندى اے۔ جدوں انسان حیوان دا روپ دھار لین تے آپسی رشتیاں نا طیاں نوں
بھل کے انھے ہو جاوے۔ تاں ٹیار کدی ماں نوں، کدی بائل نوں تے کدی ویرنوں آواز دے کے اپنا دکھ سناوندى اے۔
اک عصمت لئی دھی اپنے بائل نوں ہاڑا گھتدیاں کہندی اے:

سن وے بائل میریا تیرے ٹٹ گئے سارے مان
تیری پگ پیراں وچ زل گئی مٹی وچ مل گئی شان
تیری شرماں والی دھی نوں اج ویکھ کے سب شرماں (12)

ایہناں دکھاں، درداں نوں جردیاں ٹیاراں دے من اندر سدھر جگدی اے کہ خورے کدی اوہناں دا اپنے
ماپیاں نال دوبارہ میل ہوئے گا۔ ایسے لئی اوہ اپنے بائل نوں بوہے سدا کھلے رکھن دا آکھ کے اپنیاں سدھراں دا اظہار
کردیاں نیں، ایس خیال دے نال ای احساس وی ہوندا اے پئی اوہناں نال جو ہوئی سو ہوئی، پراگلیاں نسلاں نوں ایس
سب دا سامنا نہ کرنا پوے، اوہ ایس دھرتوں بچ جاوے ایس لئی اوہ بائل نوں آکھدیاں نیں:

میرے نال جو ہوئی ہو گئی ہن کنوں سناواں وین
 پر اک گل سن لئے بابلا میری کلیاں ورگی بھین
 اوہدے نت دے سفنے بابلا مینوں لین نہ دیندے چھین
 ہن اوہوای تیرے پران دے تے اوہوای تیرے نین
 ایہہ چور لٹیرے بابلا کتے اوہنوں وی لٹ نہ لین
 ایس درداں ماری دھی نے تینوں مڑ نہیں آونا کہن
 سن دے بابل میریا (13)

شک نہیں جے آؤن والیاں نسلاں اُتے ڈھیر امید رکھی جاسکدی اے، پر شرط ایہہ وے کہ اوہناں نوں ایس
 رو لے توں دور رکھیا جاوے۔ جیہنے انسان نوں کیہہ داکیہ بنا دتا۔ اج اوہ ایہہ آکھن توں وی نہیں ہٹکدا پئی ”بے درد نے
 سارے میرا کوئی نہ دردی“۔ ترنجن دی کڑی وچھوڑے تے ہجر دی جس کیفیت وچوں لنگھ رہی اے، اوہنوں بیان دا
 ڈھنگ اجیہا اے پئی اوہدا درد دل وچ اُتر جاندا اے۔ ایہدا کارن شاید ایہہ وی اے پئی احمد راہی ہوراں ونڈ دے
 دوران ہون والے فساداں، لٹ مار، ظلم تے زیادتیاں نوں اپنیاں اکھاں نال ویکھیا تے محسوس کیتا۔ ایہدے توں دکھ
 اوہناں دا اپنا خاندان وی ایہناں ظلماں تے زیادتیاں توں بچ نہ سکیا۔ ایس بارے سجاد حیدر دے کچھن تے اوہناں دسیا:

”میرے چاچا جی دی دھی جو میرے تایا زاد بھائی نال ویاہی ہوئی سی، اگست
 47ء دے فساداں وچ ادھالی گئی۔ ایہہ جیہڑی ترنجن وچ وچھڑیاں کڑیاں دی
 پکاراے ایہہ تاں اوہ وے نال اے اوہ کوئی چار ساڈے چار سال بعد واپس
 آئی سی ساڈے گوالمنڈی والے گھر۔“ (14)

47ء دے فساداں وچ ادھالیاں جاون والیاں کڑیاں دا حال ایہو سی۔ جیہنوں بیان کرنا راہی صاحب لئی وی
 ڈاڈھا دکھا اے۔ حقیقت ایہہ وے پئی جو کجھ احمد راہی ہوراں دے چاچے دی دھی بھین نال ہويا۔ اوہو کجھ اوس ویلے
 اُدھل جاون والیاں، گواج جاون والیاں یاں فیروماپیاں دی موت مگروں لاوارث رہ جاون والیاں کڑیاں نال ہويا۔ اوہناں
 دی ”ترنجن“ دی شاعری ایسے چاچے دی دھی بھین دی پیتا دا شعری روپ اے۔ جیہڑی ونڈ ویلے ادھلائی گئی سی۔ اوہدی

عزت لٹی گئی، ایہہ سلوک چارورھیاں تیکر جاری رہیا۔ اوہدے نال جو کجھ ہو یا، اوہ یقین کرن دے قابل نہیں، پر سچ تاں ایہو اے پئی اوس ویلے گواچن والیاں کڑیاں اجیہے ای حالات دا شکار رہیاں۔ اوس کڑی دی کہانی سنن مگروں احمد راہی دے قلم نے رو رو کے نظم ”کھلے رکھیں بوہے وے بابل“ لکھی۔ اپنی بھین دی ڈہنی تے جسمانی تباہی تے بربادی پاروں راہی صاحب اجیہے ظماں تے دھروواں دا شکار ہوون والیاں ہوران گنت دھیاں بھیناں دے دکھاں تے تکلیفاں نوں پہلاں آپ سمجھیا۔ فیر اپنیاں نظماں راہیں ایہناں ظماں زیادتیاں دے مکروہ چہریاں اتوں پردہ چکیا۔ اوہ کڑیاں نہ تے اگے دیاں رہیاں نہ ای کچھ دیاں سگوں واپس پرتن تے اوہناں نوں اپناں لئی اوہناں دے ماپے وی تیار نہیں سن، پراک آس تے امید لے کے اوہ بابل نال مخاطب ہوندیاں رہیاں۔

اوہ آساں امیدیں ای کیہ جیہڑیاں ٹٹ نہ جاوے۔ ماپیاں تے ویراں توں وچھڑیاں دھیاں بھیناں اپنے دکھاں درداں نوں بابل تے ویراں نال سانجھانہ کرن تاں کتھے جاوے۔ اجیہی اک لٹی بھین اپنے ویرنوں انج ہاڑے دیندی اے:

موت دیاں وی بند نیں راہواں

کاہدیاں سانوں ملن سزاواں

ساڈیاں کیہ تقصیراں بھیناں دیو ویرو

وے چنی میری لیراں کتیراں (15)

ایہہ کڑیاں جرم بناں ای سزاواں کلن تے مجبور سن۔ کیوں جے اوہناں دے بابل تے ویراں دے گھر وچ اوہناں لئی کوئی تھاں نہیں سی۔ اپنیاں دے رویے نال ایہناں بے گناہ زنانیاں دے مان ٹٹ گئے۔ اوہناں کول نہ تے کوئی سہارا سی تے نہ ای کوئی اجیہا محرم جیہنوں اوہ اپنے دل دا حال سناسکدیاں۔ ایسے لئی اوہ اپنی رنجگی دا اظہار شعری راہیں ہی کرسکدیاں سن۔

احمد راہی نے اوہناں دی آس دا بوہا بند نہیں ہون دتا سگوں لہینوں کھلا ای رکھیا اے کہ شاید بابل اوہناں نوں اپنے بوہیوں لنگھن دیوے۔ غیراں دے دتے پھٹ تے دکھ انسان جر لہندا اے۔ اپنیاں دے دتے دکھاں تے زخماں نوں جرنابند دے دے وسوں باہر ہوندا اے۔ جیکر اپنے ماپے مکھ موڑ لین تاں دکھ تے تکلیف دی شدت کئی گنا ودھ جاندی اے۔ ایہناں ”نرالے زخماں“ دی پینا اک دھی دی زبانی۔ جیہڑی کہندی اے:

ٹھیڈھے دھکے دتے سانوں تساں عزتاں والے
 ہنجو بن بن سمے زخمی دلاں دے چھالے
 دھیاں چلیاں نے بابل لے کے زخم نرالے
 چڑھے بدل کالے
 ماپے پلا نہ پھڑان، ساڈے ٹٹ گئے مان
 بوہے ہو گئے بھیڑے (16)

جدوں کوئی دکھاں درداں نوں وٹداون والا ای نہ رہوے تاں ڈاروں وچھڑی کونج اپنے پیاریاں دی دھتکار
 پاروں اکلا پے دے صحرا وچ بھٹکدی اپنے نصیباں نوں روندی تے حیاتی نوں کوسدی اے پئی ایہناں بے درد لوکاں وچ
 اوہدا کوئی وی دردی نہیں، ایس لئی جینا بیکار اے۔

مجموعی طور تے احمد راہی ہوراں دی شاعری وچ مرد دی حاکمیت دسدی اے۔ بھاویں اوہ من موجی تے
 چھیل چھیلے، مست البیلوے گھرو دے روپ وچ ہووے یاں بیوپاری، وںجارے یاں ٹھگ دے بھیس وچ، پر ایہناں
 دوواں روپاں وچ اوہ سوانی دی محبت دا مرکز ہوندا اے۔ آکھیا جاندا اے پئی ”ڈاڈھے داستیں ویہیں سوہندا اے“
 ایہو حال سماج وچ مرد تے سوانی دا اے۔ مرد حاکم اے ایس لئی اوہ من مرضی کردا اے۔ سوانی محکوم ہوون پاروں اوہدی
 مرضی دی غلام اے۔ ایہہ سلسلہ ازلاں توں تریا آ رہیا اے، احمد راہی ہوراں ایہیے مرد دی گل کیتی اے۔ جیہڑا چھیل چھیل،
 مست البیلو، ٹیاراں دے دلاں دا قرار تے اوہناں دی جند جان اے۔ پیار دے معاملے وچ سماج دیاں ویری رسماں
 ریتاں توں ہارمن والا نہیں سگوں ایہناں ویریاں دا مقابلہ کرن دی سکت رکھدا اے۔ اوہ رانجھے وانگوں چپ چپیتیاں موت
 نوں قبول کرن دی تھاں مرزے وانگوں مقابلے اُتے یقین رکھدا اے۔ راہی صاحب مرزے نوں پنجاب دی روایتی اکھ،
 ہمت تے بہادری دی علامت مندے نیں، ایہیے رویے نوں پنجاب دے زندہ دل واسیاں دی نشانی قرار دیندے نیں۔
 ایسے لئی احمد راہی اپنی نظم ”جے توں مرزا ہندوں“ وچ سماج دے ظلم تے دھرو دا نشانہ بنن والی ٹیار دے مونہوں اکھواندے
 نیں:

جے توں مرزا ہندوں رانجھیا
 تے میں تڑی زہر نہ پھکدی
 ساڈے پیار دی سانجھی پینگھ نوں
 بھیڑی موت وی توڑ نہ سکدی
 تیری کڑی کمان دے مان تے
 وے میں کیدو، قاضی ڈکدی (17)

جیکراج دی حیاتی سوہنی تے من موہنی نہیں۔ تاں ایہدا وڈا کارن ایہہ وے پئی ایہنوں سوہنا تے من موہنا
 بناون دا دعویٰ کرن والے لا پرواہی تے کمزوری دکھا رہے نیں۔

اسلوب دے حوالے نال احمد راہی ہوراں سدھے سادے ڈھنگ تے عام فہم شبدیں راہیں زنانی دے دل
 دیاں وارداتاں، اوہدے جذبیّاں، احساساں، دکھاں، تکلیفاں، سوز تے گداز نوں پیش کیتا اے۔ اوہناں دی زبان عام
 پڑھے لکھے بندے دی زبان اے جیہدے وچ نہ تے قدیم پنجابی دے اوکھے اوکھے شبدیں نوں ورت کے علمیت دارعب
 پاؤن دی کوشش کیتی گئی اے تے نہ ای اوہدے وچ بے معنی جدیدیت اے جیہنوں عام پڑھن والا سمجھ ای نہ سکے۔ ایہدے
 باوجود اوہناں دی شاعری جدید فنی تقاضیاں نوں پورا کردی اے۔ اسلم رانا ایس بارے لکھدے نیں کہ:
 ”جتھوں تیکر ایہناں دے فن دا تعلق اے، اوہناں نے پنجابی دے لوک گیتاں
 دے انداز نوں سامنے رکھیا اے، پر ہر تھاں اکو جیہی ٹلنیک نہیں ورتی، کدھرے
 اوہناں نے گیت وانگر نظم دا ڈول ڈولیا اے تے کدھرے اوہناں نے چھوٹیاں
 چھوٹیاں بنداں وچ اپنے اظہار نوں سمویا اے، کدھرے کدھرے چھوٹے
 وڈے مصرعے نظماں وچ لیا کے تے اوہناں نوں جذبیّاں دے اتار چڑھا دا
 عکاس بنایا اے۔“ (18)

احمد راہی ہوراں دا وکھراتے نوں یکلّا بیان ڈھنگ اے جیہدے وچ اثر انگیزی وی اے تے کھچ وی جیہڑی
 اوہناں نوں توجہ دا مرکز بنائی رکھدی اے۔ احمد راہی ہوراں دے اسلوب یاں بیان ڈھنگ بارے ڈاکٹر عصمت اللہ

زآہد ہوراں دے وچار کجھ انج نیں:

”اوس دیاں نظماں وچ مٹھی مٹھی پیڑ وی اے تے نویں نویں موضوع وی نیں

اوہناں وچ جوش وی اے تے ہوش وی..... اوس دے اظہار دا طریقہ ایٹا

من کھچواں تے منفرد اے کہ عام بندہ اوہناں نوں لوک گیت ای خیال کردا

اے۔“ (19)

احمد راہی دیاں نظماں وچ ترنج دی سچی تصویر نظر آؤندی اے۔ جیکر ایہناں نظماں نوں ترتیب نال پڑھیے تاں انج لگدا اے جیویں اسیں کوئی فلم دیکھ رہے آں۔ جیہدے مڈھ وچ پیار محبت تے سجن سنورن دیاں گلاں نیں۔ اک دو جے داسا تھ بھاؤن دیاں قسماں، قول تے قرار نیں۔ فیرو چھوڑے تے ہجر دا خوف، درد تے گزرے ویلے دیاں یاداں دا ذکر اے تے اخیر وچ ونڈ وچ ہون والی دوواں دی بربادی اے۔ جدوں بیگنا ہواں نوں سزاواں بھگتیاں پئیاں تے اپنیاں دی بے پرواہی تے لالعلقی دا عذاب جھلنایا۔

”ترنج“ نوں پڑھدیاں اک احساس نہیں ہوندا پئی ایہہ کسے مرد دی تخلیق اے۔ سگوں ایہدے وچ ٹیاراں تے گھر وواں دے مکھڑے دکھالی دیندے نیں۔ ایہدے کارن شاید راہی صاحب دی بے لوث تے بے انت محبت اے۔ جیہڑی اوہ اپنے دیس تے دیس واسیاں نال کردے سن۔ ایس محبت نے اوہناں نوں انج اپنے کلاوے وچ لیا ہویا اے پئی دیس واسیاں دے دکھ، درد، خوشیاں، غم، محبتاں، نفرتاں تے ترف اوہناں نوں اپنی لگدی۔ ایہناں نظماں دل گوہ کریے تاں ایہناں وچ گل بات دا انداز دکھالی دیندا اے۔ جیویں دو پیار کرن والے آپوں وچ گلاں کر رہے ہوں یاں فیروشکوے شکایتاں کر رہے ہوں۔ ایہناں نظماں وچ موجود سوز و گداز دی کیفیت متاثر کن اے۔ جذبے دی اٹھان دے نال نال دلچسپی، زبان دی مٹھاس، لوک گیتاں والی موسیقیت تے جذبیاء دے اظہار وچ دریاواں والی روانی دیکھن جوگ اے۔

”ترنج“ پنجاب دی گھر وکی حیاتی دی تصویر پیش کردی اے۔ ایہناں خوبیاں نے ای احمد راہی دی شاعری نوں نہ صرف ہر من پیارا بنادتا اے سگوں اوہناں نوں نویں پنجابی نظم دے موڈھیاں وچ شامل کرن دا کارن وی ایہو ای نیں۔ بھاویں ایہہ شاعری کسے خاص منصوبہ بندی دا نتیجہ نہیں اے، پر فیرو دی ایہنوں پڑھدیاں اک کردار دی جمن توں

مرن تیکر دی پوری کہانی نظراں سامنے گھمدی اے۔ جیہدے وچ لوک کہانیاں دے استعارے تے علامتاں وی نیں تے
 زنانی دے دکھاں دی کہانی وی۔ مختصراً ایہہ کہ پئی راہی صاحب دی شاعری پنجاب دی دھرتی تے وسیپے دے آل دوالے
 گھمدی وکھالی دیندی اے جس نوں پڑھن دے بعد سارا پنجاب اکھاں سامنے آن کھلوندا اے۔ اوہ پنجاب جہدی
 ماں دھرتی اے، جس تے پنگرن والا ہر جوان تے مٹیا ترنجن دی اہمیت توں ڈھیر واقف اے۔

حوالے

- 1- احمد راہی، ترنجن، لاہور: الحمد پبلی کیشنز، اٹھویں وار، 2007ء، ص 10
- 2- اوہی، بیک فلیپ
- 3- اوہی، ص 134
- 4- لہراں (احمد راہی نمبر) مہینہ وار، لاہور: جلد 25، شمارہ، جنوری 1989ء، ص 73, 74
- 5- اوہی، ص 56
- 6- شریف کنجاہی، پاکستانی پنجابی شاعری، لاہور: محکمہ اطلاعات، ثقافت و امور نو جوانان حکومت پاکستان، 1999ء،
 ص 43
- 7- ترنجن، ص 17
- 8- غلام حسین ساجد، تائید، لاہور: اورینٹ پبلیشرز، دسمبر 1996ء، ص 48
- 9- ترنجن، ص 99
- 10- ترنجن، ص 103, 104
- 11- ناصر رانا، رنگاں وچوں رنگ، لاہور: پاکستان پنجابی فکری سانجھ، 2004ء، ص 302, 303
- 12- اوہی، ص 113
- 13- اوہی، ص 115

- 14 مہینہ وار لہراں (احمد رانی نمبر) ص 81
- 15 ادبی، ص 109
- 16 ادبی، ص 124
- 17 ادبی، ص 129
- 18 نوک پلک، ص 19
- 19 ادب سمندر، ص 258